

ІДЕАЛ ВИХОВАННЯ І КУЛЬТ ЗНАТЬ В ІРАНСЬКІЙ ОСВІТНІЙ ТРАДИЦІЇ ІХ-ХІ СТОЛІТТЯ: РЕТРОСПЕКТИВА ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВЧЕННЯ

Алла Дем'яненко
(Київ, Україна)

У статті здійснено ретроспективний аналіз розвитку освіти в Ірані ІХ-ХІ ст., філософсько-психологічних праць всесвітньовідомих перських учених, спрямований на визначення ідеалу виховання, психолого-педагогічних засад та змісту виховання в іранській сім'ї і школі. Враховано фактори природного розвитку та історичного фону, що зумовили закономірності виховання особистості.

Ключові слова: ахеменіди, зороастризм, культ знань, гармонійно розвинена особистість, виховний ідеал.

В статті осуцествлен ретроспективний анализ развития образования в Иране ІХ-ХІ вв., философско-психологических трудов всемирно известных персидских ученых, направленный на определение идеала воспитания, психолого-педагогических основ и содержания воспитания в иранской семье и школе. Учтены факторы естественного развития и исторического фона, обусловившие закономерности воспитания личности.

Ключевые слова: ахемениды, зороастризм, культ знаний, гармонически развитая личность, воспитательный идеал.

Retrospective analysis concerning the development of education in Iran of the IX-th – XI-th centuries and philosophical and psychological works of world famous scientists of Persia directed on the defining of the ideal of education, psychological and educational foundations and content of upbringing in the Iranian family and school has been done. Factors of the natural development and historical background, which caused natural laws of personality upbringing, are taken into account.

Key words: achaemenids, zoroastrianism, the cult of knowledge, harmoniously developed personality, educational ideal.

Постановка проблеми. Ознакою інформаційного суспільства стали глобалізаційні процеси, що передбачають інтеграцію освітніх систем окремих держав у світову мережу. Інтернаціоналізація освіти зумовлює необхідність кроскультурних досліджень, метою яких є поглиблене вивчення культурної спадщини інших народів, налагоджування діалогу культур. Однією із проблем дослідження виступають філософсько-психологічні засади формування виховного ідеалу і культу знань в іранській освітній традиції ІХ-ХІ ст.

Актуальність проблеми зумовлена не тільки добре відомими з історії перетинами культурних та мовних зв'язків двох етносів, а й власне

психологічними аспектами сучасних контактів на широкому тлі освітянських, політичних та індустріальних зв'язків Ірану й України.

Аналіз останніх досліджень. Серед українських і російських сходознавців, які досліджували й історію іранської культури можна назвати В.І.Авдієва [1], Є.В.Антонову, А.Л.Василевич [7], Л.С.Васильєва [3; 4], О.П.Крижанівського [10], В.Д.Неронову [11], В.В.Струве [16], Б.А.Тураєва [17] та ін. Проблеми навчання і виховання у країнах Близького і Середнього Сходу піднімалися в окремих статтях і монографіях зарубіжних науковців: Б.Доджа, Дж.Максіді, Дж.Педерсона, Н.Снайдер, А.Тібаві, Мюїд Хана, А.Шалабі [9]. Серед розвідок з історії освіти Ірану відомі праці С.Іса, М.Кардана. Останнім часом різні напрями навчання і виховання аналізуються в дослідженнях таких іранських авторів, як Р.Арастах, А.Хосейн Афшар, Н.Сахаб аль-Замані, М.Насафад, Ш.Расех, А.Ростама та ін. Серед нечисельних українських компаративістів, які розробляють проблематику іранської освіти, Є.О.Дорошенко, М.С.Іванова [13; 14]. Їхні дослідження лише певною мірою торкаються психолого-педагогічних проблем виховання особистості в іранській культурі.

Метою статті є ретроспективний аналіз освітніх процесів в Ірані, філософсько-психологічних праць всесвітньовідомих перських учених, спрямований на визначення ідеалу виховання, психолого-педагогічних засад та змісту виховання в іранській сім'ї і школі. При цьому здійснена спроба врахувати фактори природного розвитку і фону (історії), що впливають на закономірності психічного розвитку, виховання особистості. Мета зумовила й методи дослідження: зіставний аналіз текстів першоджерел, теоретичний аналіз понять, крос культурний аналіз дидактичного та психологічного змісту пізнавальних традицій на різних етапах перської історії.

Вихідні пресупозиції та ідейний зміст початкових етапів іранської освітньої традиції. Зазначимо, що всесвітньовідомі з історії Сходу Елам, Мідія, держава Ахеменідів – усе це етапи розвитку Стародавнього Ірану. Хронологічно вони означені наступними віхами: кінець IV тис. – VII ст. до н. е. – поява й розквіт еламської цивілізації, VIII – середина VI ст. до н. е. – мідійська доба, середина VI ст. – 330 р. до н. е. – ахеменідський період (Персія). Найповніше в писемних джерелах відображено останній із них, про що розповідають понад 200 тримовних царських написів (Бехістунський і Персепольський Дарія I, Сузькі Дарія I і Ксеркса та ін.). Цінним історичним джерелом є зороастрійські священні книги під загальною назвою «Авеста». Особливого значення текст «Авести» має для дослідження релігії й культури, релігійно-міфологічного світогляду, звичаїв та обрядів іранців. Вона також містить інформацію про соціальну й політичну історію Стародавнього Ірану, хоча дослідники історії Сходу (Л.С.Васильєв, 1994; О.П.Крижанівський, 2002) радять ставитися до цього джерела критично, оскільки його істинне походження до сьогодні невідоме. Одні вчені вважають батьківщиною раритету Північно-Західний Іран (Мідія), інші Північно-Східний Іран (Бактрія і Маргіана – сучасна територія Таджикистану і Афганістану). Писали про історію Персії й стародавні греки (Гекатей із Мілета, Харон із Лампсака, Діонісій Мілетський, Геродот, Фулідід, Ксенофонт, Плутарх, Страбон, Птолемей та ін.) [10, с. 317-318], однак перси були завойовниками їхньої батьківщини, тому ці свідчення також не можна вважати останньою інстанцією.

Відомий іраніст Р.Фрай зазначав, що синтезована культура Ахеменідів,

підвалинами якої послуговували традиції Еламу, Месопотамії та Урарту, мала мідійські витоки. Мідійці та перси сповідували зороастризм, який багато в чому сформував підвалини іранської системи виховання, виховний ідеал. Назва походить від грецької форми імені Зороастр (іран. – Заратуштра). Зороастризм розвинувся з прадавніх релігійно-міфологічних уявлень індоєвропейців, від яких у II тис. до н. е. відокремилися іранці. На це вказує його схожість з індійською релігією Вед (у релігіях іранців та індоаріїв збігалися навіть імена деяких богів – Андра-Індра, Йіма-Яма). Релігійно-виховний зміст зороастрійського віровчення був глибоко гуманним. У його основі – три ідеї: 1) у світі ведеться непримиренна боротьба між світлом і темрявою, правдою і неправдою, добром і злом; 2) уже почався третій, заключний етап цієї боротьби, який завершиться перемогою світла, правди й добра; 3) кожна людина повинна брати участь у цій космічній боротьбі, щоб наблизити прихід царства Добра. Зороастризмові притаманний дуалізм, який не має аналогів у світових релігіях. Відповідно до цього віровчення, сини бога часу й долі Зервана брати-близнюки – добродійний Ахура-Мазда та злий Анхра-Майнью на паритетних засадах створили Всесвіт. Перший – усе світле й чисте, корисне для людини, другий – темне й шкідливе. Людина ж має брати посильну участь у боротьбі між добром і злом, при цьому самостійно вирішуючи, на чий бік пристати. Праведники мають бути милосердними, любити й поважати своїх родичів і земляків, сумлінно ставитися до професійних обов'язків, говорити тільки правду, народити й виховати дітей, допомагати одновірцям, дбайливо ставитися до землі й худоби тощо. Зороастризм неохоче ставився до пустельництва, вважаючи, що не можна марно витратити сили, коли мова йде про боротьбу зі злом. Отже, віровчення мало потужний виховний потенціал. Уважається, нібито саме ці ідеї пророка Заратуштри принесли йому славу великого релігійного реформатора. І хоча доказів історичності його особи не існує, пророк, на думку сучасних релігієзнавців, не міг бути лише витвором народної фантазії, оскільки його ім'я має досить реальний переклад – «погонич верблюдів», «власник золотих верблюдів» чи «власник старих верблюдів» [10, с. 349-350]. Зороастрійське віровчення, викладене в «Авесті», автором якої, як вважається, був сам пророк, складається з 21 релігійної книги. Цю назву найчастіше перекладають як «основа», «закон». В епоху арабських завоювань священний текст зберегли перси, які, на відміну від більшості народів Ірану, відмовилися тоді прийняти іслам. Зороастризм залишався національною релігією Ірану до перемоги в VII ст. н. е. ісламу. Проте, він набув і космополітичних рис з утвердженням світових імперій Ахеменідів, а згодом і Сасанідів. «Авеста» мала вплив на релігійні уявлення євреїв, римлян, інших народів Середземномор'я, а також на християнство.

Період IX-XI ст. для Ірану, як зазначає А.Ростамі, позначився утвердженням ортодоксального Ісламу (сунізму) як державної ідеології, появою мусульманської ортодоксальної системи «калам» і водночас поглибленням зв'язку іранського народу зі стародавніми культурними традиціями, що знайшли відображення в «шу убійє» – етнічному національному рухові за знищення культурної монополії арабів, позначилися знайомством із досягненнями давньогрецької, сирійської, палестинської, індійської, середньоазійської та інших культур [14, с. 307]. Саме факт існування двох світоглядів (мусульманського богослов'я, з одного боку, та природничих і точних наук, спрямованих на вивчення матеріального світу, з

іншого) засвідчив докорінну суперечність Ірану IX-XI ст., що не могло не знайти відображення в розвитку психолого-педагогічної думки, формуванні виховних традицій, системи освіти іранців.

Перський ідеал виховання передбачав формування всебічно розвинутої особистості. Гармонійна особистість, у тлумаченні іранських мислителів, передбачає, перш за все, інтелектуальну та моральну досконалість. Крім того, це ще й взаємозумовленість фізичного, естетичного, трудового виховання. Аналіз філософсько-психологічних праць перських авторів дозволяє прослідкувати послідовність реалізації цих ідей. Принагідно зазначимо, оскільки з IV ст. до н. е. по XVI ст. н. е. Іран перебував у складі різних державних утворень [18, с. 123], зокрема тривалий час під владою Арабського халіфату (халіфати Омейядів, Аббасидів) [3, с. 256-275], у більшості літературних джерел, у тому числі й сучасних, твори видатних перських мислителів (Авіценні (Ібн Сіні), ал-Газалі, ал-Фарабі та ін.), гуртка «Брати чистоти» прийнято вважати надбанням суто арабської культури [6; 12, с. 626-682], що не досить точно. Деяко детальніше проаналізуємо їхні філософсько-психологічні ідеї, які мали вплив на систему іранських виховних цінностей, культивування знань, обґрунтування природи діяльності, вчинку, мотивації поведінки людини.

Психологічні аспекти іранських виховних традицій. У психологічних розвідках учених-енциклопедистів – представників гуртка «Братів чистоти» (X ст.) обґрунтовано ідею діяльності у зв'язку з віковими особливостями людини. Кожний член гуртка, залежно від віку, проходив чотири стадії морального й духовного вдосконалення. Вважалося, що знання є здобутком душі, багатство – здобутком тіла. Мета вдосконалення людини полягає в тому, щоб урятуватися від поглинання матеріальною стороною життя. Ал-Фарабі (870 - 950) підкреслював повну антропологічну єдність душі й тіла, намагаючись гармонізувати духовне й матеріальне [8; 12, с. 143]. Ібн Сіна (Авіценна) (народився в Афшані, 980 (поблизу Бухари). Уже в 10 років засвоїв ряд гуманітарних наук, у 16 оволодів медичними знаннями, вивчав філософію. Створив медичну («Канон лікарської науки») і філософську («Книга зіллення») енциклопедії. Його перу належать також «Книга про душу», «Трактат про кохання» та ін. Значним є вплив його творчої спадщини на європейську культуру. Творами Авіценни цікавилися Данте, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело. «Князь філософів», «князь лікарів», - так його називали в Європі [12, с. 650-651]) прагнув виявити зв'язок між трьома рівнями душі – рослинним, тваринним та розумним. Здійснення вчинків (суто людських дій) пояснював у зіставленні з діями тварин, але, зрештою, прагнув розкрити будь-яку поведінку людини як цілісної душевно-тілесної істоти. Зазначав, що благодатні форми поведінки повстають на двох рівнях – у світах великому й малому [5, с. 83] («мікрокосмос – макрокосмос»). Ал-Газалі (Ал-Газалі Абу Хамід) (народився у Хорасані, 1058 (Іран). Викладав у Багдаді й Нізамії теологію, філософію, вивчав культурну спадщину Античного світу, Середніх віків. Серед його творів «Воскресіння наук про віру», «Мустафа», «Наміри філософів», «Самоспростування філософів» [12, с. 667]) розвиває у ренесансній психології проблему знань, оволодіння якими вважає обов'язком людини, формою її духовного буття. За його баченням, поглиблення знань – це опора любові до вищого існування [2, с. 24]. Разом із любов'ю знання формують мотивацію вчинку, насамперед його моральний аспект. Знання становлять змістовий бік

мотивації, любов – її рушійну силу [12, с. 666-667]. У вступі до праці «Мустафа» він у художньо-естетичній формі проголошує похвалу знанням, зазначаючи, що розум – найбажаніший скарб, знання – найвигідніший товар, найбагородніша, найдостойніша з усіх корисних і похвальних якостей, найславетніший вінець будь-якої дії (принцип «від дії до знання») [15, с. 232].

У цілому, значну роль у перських філософсько-психологічних трактатах відводиться визначенню задатків людського індивіда, великій ролі виховання в його формуванні. Ідеї Ібн Міскавейха, Ібн Сіни, «Братів чистоти», ал-Газалі полягали в обґрунтуванні ідеалу виховання, визначенні цілей, змісту, форм і методів навчання і виховання. Філософія середньовічного Ірану в тлумаченні процесів пізнання стояла на позиціях сенсуалізму, вважаючи, що пізнання неможливе без чуттєвого досвіду, а у світогляді великих іранців перепліталися елементи матеріалізму з релігійністю [13, с. 115-116].

Результатом соціально-економічного розвитку Ірану в IX-XI ст. став перехід від переважно домашньої освіти до організованого шкільного навчання. Цей процес знайшов відображення у двох формах освіти: арабо-граматичній школі з домінуванням вивчення Корану, бедуїнської традиції та класичної поезії і перському напрямку, де культивувався вишукана міська арабська мова, легендарна іранська історія. Саме ці дві форми освіти, почавши розвиватися під загальною назвою «куттаб», невдовзі розділилися, і перша з них згодом стала називатися «мактаб». Ці школи вважалися масовим типом навчальних закладів, де, крім обов'язкового вивчення Корану та релігійних предметів, передбачалося викладання поезії, математики, гігієни, правознавства, історії. Такі навчальні заклади, як масджид, медресе, незамайє представляли середній та вищий рівні освіти. Особливу роль відігравали медресе, які започатковувалися приватними особами, що зумовлювало вплив останніх навіть на програму навчання. Якщо в ранніх медресе перевага надавалася сунізму, то в медресе X ст. більш глибоко вивчалися коранічні науки, математика і медицина [14, с. 306-307]. Подібні зміни були зумовлені боротьбою між філософсько-психологічними школами, неортодоксальним Ісламом та ортодоксальним сунізмом. Унаслідок же політичного визволення Ірану та об'єднання його з частиною Середньої Азії в складі Соманідської держави з 900 до 999 рр., стало можливим вивчення перської національної культури на ґрунті відродження перської мови. Водночас на програми медресе X ст. вплинуло посилення боротьби між раціоналізмом та мусульманською ортодоксією. Саме це зумовило розподіл предметів викладання на дві групи. Традиційні (улум пахліє) були приписані Ісламу, раціональні (улум ажліє) осягалися розумом. Відповідно, провідними у першій групі були релігійні дисципліни: тлумачення Корану (тафсір), інтерпретація усних переказів про життя і діяння Мохаммеда (хадіс), мусульманське право (з урахуванням фракційної належності), богослов'я. Крім того, вивчалися: арабська грамати́ка, мова, просодія (віршування), літературознавство (переважно основні предмети арабської філології), риторика. До другої групи відносилися логіка, математика, астрономія, медицина та інші предмети природничо-математичного циклу. Для тих, хто бажав вивчати раціоналістичні науки, обов'язковим було опанування тривіуму (мова, арабська риторика, логіка). А.Ростама у освітніх процесах Ірану IX – XI ст. цілком справедливо визначає такі тенденції: перехід від домашньої освіти до інституталізованого шкільного навчання; підпорядкованість змісту освіти теорії

сенсуалізму; поступове нарощування раціональної частки змісту освіти в межах традиційної релігійної орієнтації навчання; появу середніх та вищих навчальних закладів різного типу (масджид, медресе, нізамійє) [14, с. 308 – 309]. Додамо, що вагомий вплив на розвиток освітніх процесів здійснювали філософсько-психологічні концепції, теорії відомих перських мислителів, де обґрунтовувалися ідеали виховання, проголошувався культ знань у напрямі реалізації ідеї формування гармонійної особистості.

Висновки. Історико-психологічний аналіз іранських освітянських традицій раннього середньовіччя та їхнього впливу на подальше становлення релігійного, світського й зокрема сімейного виховання дозволив дійти висновку, що в основі багатющого історичного досвіду даного етносу лежать антропологічні принципи й погляди, закладені в найдавніших працях творців зороастризму (11 століття до н.е.), а згодом розвинуті й поглиблені в працях найвизначніших філософів та учених-енциклопедистів, представників східного парепатетизму. Починаючи з «Авести», що складає двадцять одну книгу, через епоху арабських завоювань і аж до XVI століття, тобто впродовж періоду, коли Іран перебував у складі різних державних утворень, зазначені традиції поглиблювалися й закріплювалися, все більше й більше набираючи суто психологічного змісту, який виступав детермінантою етичності вчинків індивідууму, основою душевного й духовного розвитку людини в єдності її тіла й душі. Неабияка роль у ранніх середньовічних перських філософсько-психологічних трактатах відводилася визначенню задатків людини та значенню процесів виховання. А в останньому спостерігається тенденція до поступового переходу від переважно домашньої освіти до організованого шкільного навчання. У двох формах освіти, що склалася в Ірані (арабо-граматична школа з домінуванням вивчення Корану та перський напрямок з акцентом на світській історії та науках) можна вбачати історичне філософсько-культурне джерело нинішніх культурних та власне тенденцій в процесах і суспільного, і суто сімейного виховання. Найважливішим видається висновок проте, що закладені в середні віки традиції формування гармонійної особистості є домінуючими і в сьогоденні сімейного виховання в сучасному Ірані. Дослідження психологічних аспектів цієї традиції в конкретному їх втіленні є найближчою задачею цього проекту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авдиев В.И. История Древнего Востока / В.И.Авдиев. – М., 1953.
2. Ал-Газали Абу Хамид. Воскрешение наук о вере: Избр. главы / Абу Хамид Ал-Газали. – М., 1980.
3. Васильев Л.С. История Востока: в 2 т. / Л.С.Васильев. – М., 1994. – Т. 1.
4. Васильев Л.С. История Востока: в 2 т. / Л.С.Васильев. – М., 1994. – Т. 2.
5. Ибн Сина. Книга о душе // Избр. филос. произв. / Ибн Сина. – М., 1980.
6. Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX-XIV вв. – М., 1961.
7. История Древнего Востока. – М., 1999.
8. История Востока: В 6 т. Восток в древности. – М., 1997. – Т. 1.
9. Источниковедение истории Древнего Востока. – М., 1984.
10. Крижанівський О.П. Історія Стародавнього Сходу / О.П.Крижанівський. – К., 2002.
11. Неронова В.Д. Введение в историю Древнего мира / В.Д.Неронова. – Пермь, 1978.
12. Роменец В.А. Арабська психологія Доби Відродження // Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження / В.А.Роменець. – К., 2005.

13. Ростами А. Иранские мыслители о принципах, методах и формах воспитания подрастающего поколения / А.Ростами // Нові технології навчання. – К.: Наук.-метод. центр вищої освіти, 2005. – Вип. 40. – С. 115 – 121.
14. Ростами А. Основные тенденции развития системы образования в Иране / А.Ростами // Проблеми освіти. – К.: Наук.-метод. центр вищої освіти, 2002. – Вип. 27. – С. 301 – 310.
15. Роузентал Ф. Торжество знания: Концепция знания в средневековом исламе / Ф.Роузентал. – М., 1978.
16. Струве В.В. История Древнего Востока / В.В.Струве. – М., 1941.
17. Тураев Б.А. История Стран Востока: в 2 т. / Б.А.Тураев. – К.-Харків, 1938
18. Юрківський В.М. Країни Світу / В.М.Юрківський. – К., 2001.

УДК:321.021

POLITICA HERMETICA: АПОКАЛІПСИС В СКАНДИНАВСЬКОМУ ВАРІАНТІ ОЛСІАНІВСЬКОЇ ПАРАДИГМИ

Олександр Дікарєв
(Київ, Україна)

У статті розглянуто витоки політичного пророцтва апокаліпсису та генезу ідеосфери політичного насилля в контексті подій в Норвегії 2011 року. Нині фактаж та контекст політичних злочинів не співпадає з усталеною коцепцією про можливість такої людської поведінки тільки в державах, де існують тоталітарні чи авторитарні режими. Генеза ідеосфери спричиняє можливість цих подій в розвинутих, демократичних державах.

Ключові слова: політичне пророцтво, ідеосфера, політичне насильство, соціальна еволюція, парадигма Ослона.

В статье рассмотрены истоки политического пророчества апокалипсиса и генезис политического насилия в контексте событий в Норвегии 2011 года. Сей час фактаж и контекст политических преступлений не соответствует устоявшейся концепции о возможности такого человеческого поведения только в государствах, где существуют тоталитарные или авторитарные режимы. Генезис идеосферы порождает возможность этих событий в развитых, демократических государствах.

Ключевые слова: политическое пророчество, идеосфера, политическое насилие, социальная эволюция, парадигма Ослона.

Present facts and context of political crime does not coincide with the usual concept about the possibility of such human behavior only in states where there are the totalitarian or authoritarian regimes. Genesis of ideological sphere entails the possibility of such events in developed, democratic states.

Key words: political prophecy, ideosphera, political violence, social evolution, Olson's paradigm.